

DĖL KELETO LIETUVIŲ KALBOS SKOLINIŲ

S. KARALIŪNAS

Kaip žinoma, tradiciniuose indoeuropiečių kalbų etimologijos tyrinėjimuose dėmesys pirmiausia buvo kreipiamas į atitikmenų suradimą kitose ide. kalbose, siekiant išryškinti archaiškiausią ide. kalbų leksikos sluoksnį ar apimančias kelias giminingų kalbų grupes inovacines leksemas. Tie žodžiai, kuriems atitikmenų kitose ide. kalbose nepavykdavo surasti, būdavo paliekami nuošaly kaip vėlyvi, istorinėms rekonstrukcijoms beveik neišnaudojami. Dažniausiai su materialine kultūra susijusias realijas žyminčias leksemas, kurios, paviršutiniškai pažiūrėjus, kalbos sistemoje atrodė esančios izoliuotos, bet turėjo lengvai kitose (ide. ar ne-ide.) kalbose randamus atitikmenis, daugeliu atvejų buvo linkstama laikyti skoliniais. Kad materialinės kultūros objektai ir juos žymintys žodžiai keliauja iš tautos į tautą resp. iš kalbos į kalbą, yra gerai žinomas reiškinys (plg., pvz., *gātvė, pipiras, šilkas, tuṛgus* ir kt.). Tačiau tai – ekstralingvistinis faktorius, ir, savaime suprantama, jo nepakanka, ir, vien juo remiantis, netikslinga nustatyti, ar žodis yra savas ar skolintas, nors jis ir žymi kokią nors kultūrinę realiją.

Pastaruoju metu, paaštrėjus dėmesiui į kalbos leksinių elementų padėtį sistemoje, jų santykius su kitais elementais ir padidėjus pastangoms leksemą pirmiausia etimologizuoti panaudojant pačios kalbos sistemos duomenis, neretai iškeliamas ir naujai peržiūrimas skolinių klausimas. Antai J. Otkupščikovas, remdamasis baltų kalbų faktais, paneigia nuomonę, kad liet. *kaĩstas* esąs per slavus atėjęs ugrofinų kalbų žodis, ir labai argumentuotai įrodinėja jo baltiškumą: „Поскольку в литовском языке чередование *keĩstas/kaĩstas* „гроб“ полностью совпадает с чередованием *keĩstas/kaĩstas* „землеройка“, можно высказать предположение о балтийском происхождении лит. *keĩstas* „гроб“ и лтш. *šķĩrsts*. Сопоставление лит. *keĩ-s-tas* „гроб“ с *keĩ-s-las* „долото“ и *kiĩsti* „рубить, вырубивать“ в достаточной мере проясняет этимологию рассматриваемых балтийских слов. Форма с огласовкой *o* (лит. *kaĩ-s-tas*) совпадает по своей семантике, а также в генетическом плане с лит. *prā-kar-tas* „ясли“ (= „выдолбленная колода“). Этимология лтш. *šķĩrsts* проясняется при сопоставлении с лит. *skeĩsti* „резать“; в семантическом же аспекте все приведенные балтийские слова могут быть сопоставлены с рус. *колода* „гроб“, „корыто для корма

скота“ и т.д. — лит. *kálti* „выдолбивать“¹. Taip pat ir V. Urbutis, remdamasis visa eile tarmėse randamų bendrašaknių žodžių, visai pagrįstai kelia mintį, kad liet. *āčiū, āčiu, āčiuo* ir kt., kurie E. Fraenklio laikomi slavizmais², gali būti savi, lietuviški žodžiai³.

Remiantis čia nurodytais metodologiniais principais, šiame straipsnyje ir norima panagrinėti keletą tyrinėtojų vieningai laikomų skoliniais lietuvių kalbos žodžių (*dėkà, kūbilas, pošnià, šišavà*⁴), iškeliant ligi šiol ignoruotą atitinkamą baltų kalbų medžiagą, rodančią, kad nėra būtino reikalo nagrinėjamų jų lietuvių kalbos žodžių laikyti skoliniais.

1. *dėkà*

duōkia, duōkė, duōkti „numanyti kokį darbą padaryti“ LKŽ II 612, kuris turi variantą su šaknies galo priebalsiu -g-, plg. *nūduogia* „numano“ Išlaužas, siejasi su vardažodžiais *duōgas* „protas, nuovoka; menko proto žmogus“ Daugėliškis, Kuktiškės, Linkmenys, Subačius, Vidiškės, *duoga* „t. p.“ Kiaukliai, Panevėžys, *duōgis, duōgius* „menko proto žmogus“ Daugėliškis, žr. LKŽ II 611, *duōkas* „menko proto žmogus; vėpla, neišmanėlis, kvailys“ Ignalina, Kirdeikiai, Kuktiškės, Linkmenys, Tauragnai⁵.

Su šaknies vokalizmu *o* yra *dokia, dokė, dokti* „suprasti, permąstyti“ LKŽ II 412 bei *savo dokià* „freiwillig, iš geros valios“ R II 149, M II 196. Jam identiška frazė *savo dėkà*, plg. *Rugių kirsti jis ir savo dėka* (savo valia, neprašomas) *ateis* LKŽ II 262 jau turi *ė* vokalizmą. Vardažodis *dėkà* (ir *dėka*) „dėkojimas, padėka; malonė; valia“ LKŽ II 262 vartojamas plačiai tiek tarmėse, tiek ir senuosiuose raštuose, plg. dar *dėkas* „dėkojimas, padėka“ LKŽ II 262, jų denominatyvus *dėkoti, dėkuoti* „sakyti dėkui“ LKŽ II 264 bei prievokius *dėkui, dėku, dėkuo* LKŽ II 264 (pastarieji savo kilme veikiausiai yra *o* kamieno vienaskaitos naudininko formos, plg. *dėkas*). Ypač svarbus tas faktas, kad latvių kalboje taip pat randamas segmentas su šaknies vokalizmu *ē*, plg. lat. *dēka* „freier Wille; das Naturell, die Charaktereigentümlichkeit“ ME I 46, kurio specifinė reikšmė neleidžia jo laikyti skoliniu nei iš lietuvių, nei iš slavų kalbų. Gal būt, čia galima skirti ir lat. *dāgā* (dial. *duogā*) „zum Nutzen oder Vorteil“ (loc. sing.) ME I 461, EH I 318.

Kadangi *d* bei *t* kontrastas lietuvių kalboje turi fonematinį statusą, plg., pvz., *dėgti : tėti, daryti : tarėti* ir kadangi čia nagrinėjamosios šaknies žodžiai nepriklauso ekspresyvinei leksikai, kurioje skardieji bei duslieji priebalsiai neretai netenka distinktyvinės funkcijos, minimuosius žodžius mes laikysime priklausančius atskirai šakniam ir nesiesime jų su tokiais jiems fonetiškai bei semantiškai ar-

¹ Ю. В. Откупщиков, Из истории индо-европейского словообразования, Ленинград 1967, p. 221–2. Liet. *karštas*, lat. *šķirsts* senais baltiškais žodžiais dar 1911 m. taip pat laikė ir K. Būga, žr. K. Būga, RR, I, p. 308–9. Šios savo nuomonės, deja, jis vėliau atsisakė, žr. K. Būga, RR, II, p. 192–4.

² E. Fraenkel, LEW, p. 1.

³ V. Urbutis, — Baltistica, V(1), 1969, p. 48–9.

⁴ Žr. E. Fraenkel, LEW, p. 86, 304, 641, 990–991 ir ten nurodytą literatūrą.

⁵ *Duōkas* šiaip būtų galima neskirti nuo *dvākas* „kvaiša, pusgalvis“ LKŽ II 663, *dvākti* „vadėtis, dūksoti, kvėptis; kvailėti, kvaišti“ LKŽ II 664 (dėl šaknies vokalizmo santykio plg. *apvalius* ir *apuo-lūs*), tačiau jų vartojimo arealai ne visai sutampa: *dvākas* vartojamas į šiaurę (Biržai, Dusetos, Kupiškis ir kt.) nuo *duōkas* vartojimo ploto, ir tai leidžia juos atskirti.

timais žodžiais, kaip *tuōkas* „protas, sumanumas“, (*nu*)*tuōkti* „numanyti, suprasti, nujauti“ ir kt.⁶ Ta šaknis, kuriai *duōkti* (su -k- iš -g- prieš tenues), *duōgas*, *dokti*, *dēkā*, *dēkas*, lat. *dēka* galėtų priklausyti, yra ide. **dēg-* „packen“ Pokorny 183, atstovaujama got. *tēkan* „liesti“ (praet. *taítok*), s. skand. *taka* (angl. *take*) „imti“, toch. B *tek-* „liesti“ (praet. *tekša* su šaknies vokalizmu *ē* ar *o*).

Turinio plano segmentų „(pri)imti“ ir „mąstyti, galvoti, manyti; galvojimas, sumanumas, protas“ genetinis ryšys ide. kalbose yra gerai paliudytas, plg., pvz., vok. *annehmen* „priimti, sutikti; manyti“ greta *nehmen* „imti“; gr. *δέχομαι*, jon. *δέχομαι* „priimu, gaunu“: *δοκέω* „manau, galvoju“, *δόξα* „nuomonė“, *δοκεῖ μοι* „man atrodo (t. y. man priimtina)“. Iš turinio plano segmento „mąstyti, galvoti, manyti etc.“ gali atsirasti segmentas „dėkoti“, plg. got. *þagkjan*, s. vok. aukšt. *denken*, s. angl. *þencan* „galvoti“, iš kurių yra kilę vardažodžiai s. vok. aukšt. *danc* (vok. *Dank*), s. angl. *þanc* (angl. *thank*), got. *þagks* „dėkingumas, padėka“ (plg. ypač s. angl. *þanc* reikšmės: „mintis, manymas, mąstymas; malonė, prielankumas; dėliausmas, malonumas, linksmybė; dėkingumas, padėka“). Vadinasi, dėkingumas, padėka suvokiama kaip „das in gedenkender Gesinnung sich äußernde Gefühl“, plg. vok. *Dank wissen* ir pranc. *savoir gré* „būti dėkingam (t. y. žinoti dėkingumą)“.

Apskritai imant, pirminiu vokalizmu laikytinas *ē*, o išvestiniu – *ō*. Susidaro prieštaravimas: segmentai, turintys antrinį vokalizmą, manifestuoja pirminį turinio plano segmentą „galvoti, manyti“, o segmentai su pirminiu vokalizmu *ē* – išvestinį turinio plano segmentą „būti dėkingam; dėkingumas, padėka“.

Kadangi turinio plano segmentas „imti; liesti“ baltų kalbose nėra paliudytas, reikia manyti, kad šaknis **dēg-* (-k- prieš tenues) baltų kalbinėje bendrystėje reiškė „galvoti, manyti, suvokti“. Iš jos dėsningai buvo generuojami vardažodžiai *duōgas*, *duōkas* „protas, nuovoka“, kurie pasitarnavo veiksmažodžiams su vokalizmu *uo* atsirasti, plg. *duōgti*, *duōkti*. Tačiau vardažodžiai gali būti sudaromi ir nekeičiant šaknies vokalizmo, plg. liet. *slėgti* : *slėgà*, *slėgas* (greta *sluogà*, *slúogas*). Veiksmažodžio **dēg-* (-k-) „galvoti, manyti, suvokti“ dėsningi vardažodžiai taip pat buvo *dēkā*, *dēka*, *dēkas*, kurių kiek moduluota reikšmė santykiauja su pamatinio veiksmažodžio reikšme, kaip germanų vardažodžio got. *þagks* reikšmė – su pamatinio veiksmažodžio got. *þagkjan* reikšmė⁷.

2. *kùbilas*

Liet. *kùbilas* vieningai laikomas per slavų kalbas (plg. s. rus. *кѹболѹ*) atėjusiu germanizmu (plg. vok. *Kübel* „statinė“, plg. dar s. vok. aukšt. *miluh-chubili* „pieno statinė“⁸).

Liet. *kùbilas* turi platų reikšmių diapazoną: „statinė plačiu dugnu miltams, grūdams supilti, daržovėms rauginti, skysčiams laikyti; uždaroma statinė drabu-

⁶ Jų etimologiją žr. E. Fraenkel, LEW, p. 1141.

⁷ Senųjų raštų formos *dėkuju*, *dėkujam* „dėkoju, dėkojame“, plg., pvz., vienos M. Mažvydo giesmės *Diekui tau Diewe tiewe | Jog mane fche nakti saugojei | Nuog fskadu wiffu bei priegadu*, iš tikrųjų galėtų būti slavizmai (plg. s. baltar. *дякую*, *дякуюм*).

⁸ Šis vokiečių kalbos žodis savo ruožtu laikomas skoliniu iš lot. *cūpella* „statinaitė“, žr. A. Walde – J. B. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg, 1938, p. 310; plg. Fr. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 17. Aufl., Berlin, 1957, p. 408.

žiams laikyti; kraitkubilis; išskobtas didelis medinis indas su dėtiniu dugnu, duobynys; duonmaišis, duonkubilis, duonkepė; betoninis šulinio lankas; didelė statinė, dedama malūne po girnomis; toks tautinis lietuvių šokis; jaunų vyrų žaidimas, panašus į ieties svaidymą; mušamas muzikos instrumentas, panašus į būgną (dugnai ir šonai skirtingo medžio ir nevienodo storio lentelių)“ LKŽ VI 749–750. Jis vartojamas visame lietuvių kalbos plote – ir žemaičių, ir aukštaičių tarmėse. Jis sutinkamas tiek senuosiuose raštuose (pvz., M. Daukšos „Postilla Catholica, p. 170), tiek ir žodynuose (P. Ruigio ir Kr. Milkaus). Jis paplitęs tautosakoje (pvz., A. Juškos surinktose dainose). Iš jo buvo daroma gausybė pavardžių: *Kūbilas* (20 šeimų), *Kubilius* (361 šeima), *Kubilis* (12 šeimų), *Kubilėnas* (4 šeimos), *Kubilinas* (2 šeimos), *Kubiliūnas* (39 šeimos), *Kubilavičius* (2 šeimos), *Kubilėvičius* (5 šeimos), *Kubilinskas*, *Kubilinskis* (20 šeimų), *Kubilskis*, *Kubilskas* (4 šeimos), *Kubilnikas* (2 šeimos). Visa tai leidžia pagrįstai iškelti klausimą, ar *kūbilas* iš tikrųjų yra skolinys.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad esama ir keleto šio žodžio variantų. P. Ruigio ir Kr. Milkaus žodynuose užfiksuota forma *kubilis*: *Kubilis*, *lo* „ein stehend offenes Gefäß; ein Kiefen“ R I 69, *Kubillis*, *lio*, *Kubilas*, *lo* „ein offenes Böttcher-Gefäß, ein Kiefen zum Bier“ M I 133, o F. Neselmano žodyne, be *Kubilis*, *io* „ein Kübel, ein offenes Böttchergefäß, das oben an der Oeffnung enger ist als am Boden“ N 206, randame ir keistą formą *Kublulis*, *io* „ein aus einem Stücke Holz gehöhltes Gefäß“ (Ragnit) N 207, kuris, gal būt, kilęs iš mažybinių formos **kubilulis* ar **kubululis* su iškritusiais *i* ir *u*.

Iš Laukuvos yra žinomas to žodžio variantas *kūbelas* LKŽ VI 748 (jei *e* čia nežymi *i*, žemaičių tarmėje tariamų plačiai).

Vienos šaknies su žodžiu *kūbilas* galėtų būti: liet. *kub-árka* „medinis indelis, dėžutė; abrinai, vogonė“, *kubarkis* „medinis kibiras“ LKŽ VI 748 (gal būt, su slaviška priesaga *-ka* iš **kub-ara*, plg. *kaukarà* „kalva, kaubrys“, *kùkštara* „kupra; tarpumentė; našta“), *kùbikas* „molinis ar medinis indelis“, *kubikė* „medinė svietinė“, *kùbikis* „indas kruopoms, miltams laikyti; virimo puodas su dviem auselėmis“ LKŽ VI 749, *kubilė* „medinis indelis sviestui įsidėti“ LKŽ VI 750 (veikiausiai iš *kūbilas* su lituanizuota slaviška priesaga *-ka*), *kuborė* „didelis medinis šaukštas viralui semti“, *kaborkà* „medinis indelis, dėžutė; abrinai, vogonė“ LKŽ VI 751 (galimas daiktas, iš *kuborė* su slaviška priesaga *-ka*; dėl priesagų *-ar-* ir *-or-* kaitos žodžiuose *kub-ara* ir *kub-orė* plg. *kaūkaras* „kalnelis, kalva, kaubrys“: *kaūkoras* „t. p.“), *kubūrka* „medinis indelis, dėžutė; abrinai, vogonė“, *kubuŕkė* „t. p.“ LKŽ VI 754 (gal būt, iš **kub-ura* / **kub-urė* su slaviška priesaga *-ka*, dėl priesagų *-ara* : *-ura* kaitaliojimosi plg. *kaūkaras* : *kaūkuras*), *kubùlkė*, *kubulkė*, *kubulkis* „medinis indelis, dėžutė; abrinai, vogonė“ LKŽ VI 753 (iš **kubula* / **kub-ulė*, plg. lat. *kubuls*; dėl priesagų *-ul-* : *-il-* kaitos žodžiuose **kub-ula* / **kub-ulė* ir *kùb-ilas* plg. *juñd-ulas* : *juñd-ilas* „kas nuolat juda; nenuorama, padauža“, plg. dar *kib-uras* : *kib-iras* „smulki sausa šakelė“).

Nepaprastai varijuoja liet. *kūbilas* atitikmuo latvių kalboje, plg. lat. *kubls* „der Kübel, Bottich“ ME II 297, *kublis*, *kubla* EH I 666. Šios formos, be abejo, turi sinkopėtą *u*, plg. pilną formą lat. dial. *kubuls* ir *kubulis* EH II 666. Sinkopėtą balsį turi ir mažybinių formos lat. *kublītis*, *kubliņš* „ein aus Holz gefertigtes Gefäß zur Aufbewahrung von Milch, Grütze“ ME II 297, plg. pilną formą *kubuliņš* ibid.,

ir tai, matyt, patvirtina liet. *kublulis* kildinimą iš **kubilulis* ar **kubululis*. Be priesagos *-ulis*, latvių kalba vartoja *-als* (plg. *kubals* EH I 665), *-els* (plg. deminutyvą *kubelelis* „ein kleiner Kübel“ EH I 665) bei *-ils* (plg. J. Kurmino žodyno formą *kubils*⁹).

Tos pat šaknies, kaip *kubils*, yra, matyt, ir lat. *kubucis* „eine grosse ciba (toks indas); ein hölzernes Trinkgefäß; ein mit einem Deckel versehenes Gefäß aus Birkenrinde, worin man Beeren sammelt od. Tabak bewahrt“ ME II 297.

Vadinasi, lietuvių ir latvių kalboms yra bendri tokie variantai: *kūbilas/kubuls* (formantų *-il/-ul-* kaita gana dažna), *kūbikis/kubucis* (dėl formantų *-ik/-uk-* kaitaliojimosi plg. *durūkas* „kas duria“ greta *dūrikas*) ir su ta pačia piesaga *kūbelas/kubelis*.

Pamatiniu šių gausių darinių veiksmažodžiu galima laikyti liet. *kūbti* „linkti (prie žemės)“: *Kubstu, jau suvisum kubstu* (Tauragnai) LKŽ VI 753, lat. *kubināt* „decken“ ME II 297, *ap-kubināt* „umlegen“: *lakatu ap galvu ap-kubinātiēs* „sich umdecken“ ME I 96 (dėl jų semantinių santykių plg. liet. *gaūbti* „supti, dengti, kloti, gobti; lenkti, riesti“ LKŽ III 159). Šie veiksmažodžiai toliau sietini su ide. šaknimi **keu-b/bh-* „biegen“ Pokorny 589, kuriai priklauso gr. *κύπτω* „lenkiusi, linkstu“, *κύφω* „lenkiu“.

Tai, kad įvairius medinius indus žyminčios leksemos neretai yra susijusios su lenkima, rietima, gaubimą reiškiančiomis šaknimis, yra palyginti dažnas reiškiny, plg. liet. *guobinūkas* „iš medžio išskaptuotas indas“ LKŽ III 736: *guōbti* „duobti, skobti, skaptuoti“ *ibid.*; *dūbuō* „už lėkštę Gilesnis indas sriubai“ LKŽ II 549: *dūbti* „grimzti, klimpti, linkti“ LKŽ II 547; *duobinỹs* „išskobtas medinis indas su dėtiniu dugnu“ LKŽ II 609: *duōbti* „daryti įdubimą; skobti, skaptuoti“ LKŽ II 610; *gūbužis* „indas iš medžio be ąsų pienui košti“ LKŽ III 692: *gūbti* „dubti, linkti“ LKŽ III 691; *kaukōrē* „medinis indas lašiniams grūsti; grūstuvė, piesta; medinis indas taukams ar sugrūstiems lašiniams laikyti“ LKŽ V 424: *kūkti* „linkti, svirti, klupti, kumpti“ LKŽ VI 808; s. ind. *kumbhāḥ* „puodynė, ąsotis“, gr. *κύβος* „indas, rykas“: angl. *hump* „kupra“, lot. *cumbo* „gultis“ (< „lenktis“ resp. „riestis“); lot. *cūpa* „kubilas, statinė“: s. ind. *kūpaḥ* „duobė, urvas“, siejamas su ide. šaknimi **keu-p-* „riesti, skliausti“.

Ypač svarių argumentu, kad liet. *kūbilas*, lat. *kubls* gali būti baltiški žodžiai, reikia laikyti tai, kad indui, rykui žymėti lietuvių kalboje vartojamas ir normalusis šaknies *kūb-ti* balsių kaitos variantas su šaknies vokalizmu *au*, – šaknies, kuriai mes čia kaip tik ir priskyrėme liet. *kūbilas*, lat. *kubls*, plg. liet. *kaubarė*, *kauborė* „medinis išskaptuotas indas, medinis dubuo“ Tverečius, žr. LKŽ V 417. Liet. *kūbilas* ir lat. *kubls*, kaip ir pastarųjų indų, rykų pavadinimų semantinis ryšys su veiksmažodžiu *kūbti* „linkti“ būtų visai suprantamas, nes pirminė liet. *kūbilas* reikšmė, matyt, ir buvo „išskobtas didelis medinis indas su dėtiniu dugnu“, kuria jis yra užfiksuotas iš Prienu, žr. LKŽ VI 750.

⁹ J. Kurmin, Słownik polsko-lacińskiego-lotewski, Wilno, 1858, p. 233. – Dėl jos tikrumo abejoja J. Endzelynas, žr. K. Mühlénbach–J. Endzelin, Lettisch-deutsches Wörterbuch, II, p. 297 s. v. *kubls*.

3. *pošnià*

Geriau susipažinus su atitinkamais lietuvių kalbos duomenimis – kitais šio žodžio variantais tarmėse, kirčiavimu, reikšmėmis – kyla abejonė, ar tikrai jis yra svetimas. Abejonę sustiprina tai, kad šis žodis, be to, palyginti nesunkiai etimologizuojamas lietuvių kalbos medžiaga.

Pirmiausia galima pažymėti, kad liet. *pošnià* ir sl. **pašnja*, iš kurio lietuviškasis žodis, spėjama, kilęs, reikšmės nėra visi tapatingos. Be reikšmių „arimas; suartas laukas; javai“, pavyzdžiui, rus. *пашня/пашня́* dar turi „duona, rugiai; medaus sunėsimas, koriai avilyje, bičių darbas“¹⁰. Tokių reikšmių liet. *pošnià* neturi.

Liet. *pošnià* reikšmių diapazonas yra žymiai didesnis, plg. *pošnià* (acc. sing. *póšnià*) „dvaro laukai“ Liškiava (plg. dar *Pošnia* Paberžės par. kaimas), *pošnėlė* „dvaro laukai“ Punkskas, Seinai (plg. dar *Pošnėlė* Seirijų valsčiaus giria ir Simno valsčiaus miškas), *póšnia* „dvaro laukas“ Lazdijai (Barčiai), *pošnià* (acc. sing. *póšnià*) „laukas, kur seniau buvo dvaro ganyklos“ Gudeliai, Kalvarija, *pošnià* „laukas, dirva“ Kazlų Rūda, Salakas, *pošnià* „pasėliai“ Tauragnai, *pošnià* „vasarojus“ Strūnaitis, *pošnià* „javai“ Daugai, Kuktiškės, Linkmenys, Palūšė, Ramaškonys, *pošnià* (acc. sing. *póšnià*) „gėrybė, turtas“ Dusetos, *pošnià* (acc. sing. *póšnià*) „gėrybės“ Jūžintai, *pošnià* (acc. sing. *póšnià*) „vieta, kur supilami išvalyti grūdai“ Onuškis. Dieveniškėse (plg. *póšnis* „pasėlai“) ir Šimonyse (plg. *póšnis* „ūkis“) vartojama *i*-kamenė forma. A. Juškos žodyno rankraštyje iš Veliuonos randame užfiksuota: *Póšmė* „wielkość pola“: *Póšmė yra lauko didumas* = *liolės*.

Taigi čia jau turime priesagą *-m-*, ir tokiu atveju, laikant liet. *pošnià* slavizmu, vargu ar pavyktų patenkinamai paaiškinti slaviškos priesagos *-n-* substituciją. Lietuvių kalbos tarmėse vartojama šio žodžio *i*-kamenė forma, kuri, apskritai paėmus, įsijungia į vardažodinės fleksijos sistemą (plg. *pošnià*, *póšnė*, *póšnis* ir *musià*, *mùsė*, *musis*), taip pat prieštarauja to žodžio laikymui slavizmu. Pagaliau dar galima pridėti kalbamojo žodžio akūtinę priegaidę, kuri slaviškos kilmės lietuvių skoliniams, išskyrus vieną kitą atvejį (plg. *biesas* iš sl. **bēsō*), nėra būdinga.

Liet. *pošnià*, *póšmė* su priesagomis *-n-*, *-m-* ar *-sn-*, *-sm-* (dėl to, kad priesagas *-n-* ir *-m-* gali turėti bedrašakniai žodžiai, plg., pvz., *barnià*, *barnė*, *baŋnis* ir *baŋmė* LKŽ I² 661; *bėgsnis*, *bėgsnė* ir *bėgsmė* LKŽ I² 724; *dognis*, *dógsnis* ir *dogmė* LKŽ II 411) bus pasidaryti iš šaknies, slypinčios veiksmažodžiuose *póšyti* (*-ija*, *-ijo*) „arti, dirbti“ Breslauja, „stropiai dirbti, plušėti“ Rokiškis, Šimonys, *póšinti* „laužyti, gadinti“ Lazdijai, Šėta, pagal modelį *kopnià* : *kópti*, *smuknià* : *smùkti* etc., *krósnis*: lat. *krât* etc. Galima pastebėti liet. *pošnià* reikšmių kitimą nuo, atrodo, pirminės reikšmės „dirva, laukas“ ligi „gėrybė, turtas“, „ūkis“ ir net ligi „daug“ (plg. pietvakarių aukštaičių tarmių *póšnis* „daug“). Sememų „dirva, laukas“ ir „arti, dirbti“ ryšys yra lengvai suvokiamas, plg. *arimai* : *árti*; *dirvà* : *đirti* ir kt.

Veiksmažodis *póšyti*/*póšinti* šaknyje turi vokalizmą *o*, kuris yra normaliojo šaknies balsio pailgintasis laipsnis. Normalusis vokalizmas *a* randamas veiksmažodžiuose *ipášyti* (*-ija*, *-ijo*) „įarti, įdirbti“: *Žemė gera, tik reikia ją inpášyt, tai ir derės* Tverečius, *pášyti* „kedenti (vilnas“) Rimšė ir, be abejo, su jais giminingame *pašýti* (*pášo*, *pášė*) „pešioti, kedenti (pvz., vilnas, linus, pakulas ir kt.); maišyti (apie kortas)“ DLKŽ 556. Veiksmažodis *pášyti* nuo *pašýti* skiriasi fleksija (pirmasis yra

¹⁰ В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, III, 1955, p. 25.

ižo-kamienis) ir kirčio vieta. Etimologinė šių veiksmažodžių identifikacija didesnio sunkumo nesudaro, nes ir fleksijos, ir kirčio vietos svyravimai yra gana dažni, plg. *pāšyti, -ija, -ijo/pāšyti, pāšo, -ē* ir *lōpyti, -ija, -ijo/ lōpyti, -o-, -ē* LKŽ VII 651, *lūodyti, -ija, -ijo/ lūodyti, -o, -ē* LKŽ VII 690 ir kt.; dėl kirčio vietos plg. *pašyti/ pašyti* ir *maigyti/ maigyti, mangytis/ mangytis*.

Kadangi *pašyti* ryšys su pirminiu veiksmažodžiu *pēsti* yra visiškai akivaizdus, tai ir veiksmažodžiai *pāšyti* „kedenti (vilnas); arti, dirbti“, *pōšyti* „arti, dirbti; stropiai dirbti, plušėti“, *pōšinti* „laužyti, gadinti“, *pōšinti* Liškiava, *pōšinti* Šventėžeris „maišyti (apie kortas)“ (: *pašyti* „maišyti (apie kortas)“) taip pat yra pirminio veiksmažodžio *pēsti* vadiniai.

Semantiniam-derivaciniam vardažodžio *pošnià* ryšiui su *pōšyti, pāšyti, pašyti* ir galų gale su *pēsti* galima pateikti paralelę iš latvių kalbos. B. Jēgers įrodė, kad lat. *pušums* „iškirsta miško vieta, skynimas, lydimas“ yra pasidarytas iš veiksmažodžio *pūost* „reinigen, säubern, fegen, aufräumen; roden; putzen, schmücken etc.“ (plg. dar *pūost* „einen Baum beschneiden; roden“: *kuokus puost* „aushauen“ EH II 347), kurį lietuvių kalboje atitinka *puošti, pūošti* „dabinti, gražinti; rengti, vilkti“, ir kad lat. *pūost*, taigi ir liet. *puošti, pūošti*, toliau yra sietinas su liet. *pēsti* „rauti, traukti plaukus, plunksnas, šieną ir pan.“¹¹. Reikia dar pažymėti, kad su turinio segmentais „iškirsta miško vieta, skynimas, lydimas“ siejasi segmentai „dirvonas“ ir „arimai, dirva“. Tokią reikšmę kaip tik ir turi liet. tarm. *puošumas* (be kirčio) „dirvonas, apleista vieta“: *Puošumuose auga varnažolės* Tirkšliai.

Kadangi, kaip čia buvo norima įrodyti, liet. *pošnià, pōšmė* yra veikiausiai susidariusios lietuvių kalbos dirvoje, slavų kalbų žodžiai rus. *пашня*, dial. *пашня*, baltar. *пашня* (plg. dar s. rus. *пашня*) sudaro tipologinę paralelę. Tipologiškai artimu, bet genetiškai skirtingu pamatu (plg. liet. *pōšyti, pōšinti*, kilusį iš *pēsti*, ir sl. *pachatb*, siejamą čia su sl. *pasti* „ganyti“, čia su *pachátb* „vėduoti; šluoti“¹², čia su čekų *para ti* „plėšti“¹³) dėl baltų ir slavų kalbų geografinio sąlyčio, betarpiškų kontaktų ir dėl tam tikros baltų ir slavų pasienio dialektų konvergencijos šiose kalbose susikūrė naujos semantiškai ir darybiškai artimos lekšemos. Be to, ta konvergencija pasireiškia ne tik paralelių bendrybių susiformavimu, bet, atrodo, ir vienos dialektų grupės dominuojančia įtaka kitai: antai liet. *pošnià* reikšmė „dvaro laukas“ galėjo atsirasti skatinama dvare vartotos slavų kalbos.

4. *šišavà*

Rašęs J. Otremskio Tverėčiaus tarmės apraše užfiksuotą liet. *šišavà* „zbiowisko małych dzieci“¹⁴, F. Specht'as 1951 išspausdintoje pastaboje laikė jį gilios senovės veldiniu: „Lit. *šišavà* ist regelrechte Ableitung aus einem u- Stamm **šišus*, der genau ved. *śišu-* „Kind, jugendlich“ entspricht“¹⁵. Po metų pasirodžiusiame straipsnelyje E. Fraenkel'is, priešingai, manė, kad liet. **šišis*, iš kurio padarytas *šišavà*, yra per slavų kalbas (plg. rus. *ушш* „valkata“) atėjęs ugrofinų kalbų

¹¹ B. Jēgers, Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter, K Z, 80, 1966, p. 13 tt.

¹² M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1955, p. 326–7.

¹³ Georg Y. Shevelov, A Prehistory of Slavic, Heidelberg, 1964, p. 133.

¹⁴ J. Otrębski, Wschodniolitewskie narzeczce Twereckie, I, p. 166.

¹⁵ Fr. Specht, Litauisch *šišavà*, K Z, 69, 3/4, 1951, p. 184.

žodis (plg. estų *sisś* „plėšikas“)¹⁶. Nėra abejonės, kad, taip manydamas, E. Fraenkel'is rėmėsi K. Miülenbacho J. Endzelyno „Latvių kalbos žodynu“, kur nurodyta: „*sisis*, 1) ein Mörder, Räuber etc.; 2) ein kleines Kind“; In der Bed. 1 direkt oder durch r. *uuuu* „Vagabund, Franc tireur“ aus estn. *sisś* „Räuber“¹⁷.

Kaip čia iš tikrųjų yra?

Liet. *šišavà* (acc. sing. *šišavą*) „vaikai“ tevertojamas mažame rytinės Lietuvos plote (Mielagėnai, Paringys, Tverėčius, Vidiškės). Tačiau tai dar nėra pamatas laikyti jį svetimu žodžiu. Jis turi aiškią kolektyvinę reikšmę. Tai gražiai matyti iš Mielagėnų tarmės duomenų: išdykęs vaikas, nenuorama čia vadinamas žodžiu *šišas*, o jų būrys – *šišavà*, plg. analoginės reikšmės *šunavà* „šunes“, *velniavà* „velniai“, *žydavà* „žydai“ Tverėčius, *bernavà* „bernai“ Ceikiniai, Daugėliškis ir kt.¹⁸ Taigi *šišavà* yra aiškus vardažodžio *šišas* „vaikas“ vedinys, plg. jau minėtą *šišas* „išdykęs vaikas, nenuorama“ Mielagėnai. Vardažodis *šišas* turi ir daugiau reikšmių, plg. *šišas* „vaikėzas, piemuo, menkas žmogus, varlys“: *Kožnas šišas visur kišas* Troškūnai, *šišas* „nenuolaidus, piktas žmogus“: *Tokio šišo neperkalbėsi* Lyduokiai, *šišas* „padūkimas, siutas; kūrybinis įkvėpimas“ DLKŽ 810. Šie vardažodžiai, plg. dar *šišus* „piktas, niurzgus“ (be kirčio) Tauragnai, *šišūs* „plaktas, muštas (apie molį)“ Gegužinė, toliau siejasi su veiksmažodžiais *šišti*, *šišta*/*šiša*, *šišo* (be kirčio) „pykti, dūkti, siautėti“ Tauragnai (galėtų būti ir *šyšti*, *šyšo*, nes dėl kirčiuotų balsių ilginimo šaknies vokalizmo kiekybė neaiški); *šišti*, *šištù* „excandescio, užsidegu, užpykstu“ Kvėdarna (K. Jauniaus paliudyta) ir dar toliau, matyt, su *šišta* „pradeda šašti“ Bg II 244, *šišti*, *šyštù*, *šišaũ* „šašti“ NdŽ IV 501, (nu)-*šišęs* „grindig, rūdig“ N 520, K 278, 429. Turinio plano segmentų „pykti, niršti, siausti, dūkti“ ir „šašti, gesti, pūti“ (plg. liet. *šāšas* „votis, skaudulys“ Upyna, lat. *sasi* „kleine Geschwüre; eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)“ ME III 745) manifestacija vienu išraiškos plano segmentu yra visai galima, plg. liet. *aidytis* „bartis, rietis, vaidytis, nesugyventi“, slov. *jād* „pyktis, rūstybė; nuodai“, *jāditi* „pykinti, kelti apmaudą, erzinti“ : s. vok. aukšt. *eiz* „skaudulys, votis, pūlingas sutinimas“, *eitar* „pūliai“, gr. *oĩdoç* „pūlinys, sutinimas“ : lat. *idra*, *idrs* „das faule Mark eines Baumes“; s. sl. *gněvō* „pyktis, piktumas, rūstybė“ : s. rus. bažn. *gněvō* „puvėsiai“, s. sl. *gniti* „pūti, gesti“.

Minėtieji lietuvių kalbos žodžiai toliau yra tos pačios šaknies kaip liet. *šāšas* „plutelė, susidariusi žaizdos ar opos paviršiuje etc.“, lat. *sass* „Schorf auf einer halbverheilten Wunde etc.“¹⁹ ir, matyt, liet. *šešti* „be priežasties pykti, priekabių ieškoti, knisti“ (be kirčio) Tauragnai.

Lietuvių kalbos šaknies *šiš-* resp. *šeš-* žodžių lizde turime turinio plano segmentų „šašti, gesti, pūti; šašas“ : „(išdykęs) vaikas; vaikėzas, pienburnis, menkas žmogus“ konfrontaciją. Tai – semantinis reiškiny, turintis paralelių ir kitais atvejais, kur šie turinio plano segmentai manifestuojami taip pat vieno išraiškos plano segmento, plg. *šaša-valkis* „neprinokęs obuolys ar nesubrendęs žmogus, vaikas“ Biržai, kur pirmasis komponentas, be abejonės, yra *šāšas* (plg. dar pastarojo

¹⁶ E. Fraenkel, Zwei Nachträge. 2) Ostlit. *šišavà* „Schar kleiner Kinder“, K Z, 70, 3/4, 1952, p. 240; plg. LEW, p. 990–991.

¹⁷ K. Mühlenbach – J. Endzelin, Lettisch-deutsches Wörterbuch, III, p. 849.

¹⁸ Plačiau žr. P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941, p. 379 tt.

¹⁹ Plg. E. Fraenkel, LEW, p. 966.

reikšmę „menkas žmogus, pienburnis“ DLKŽ 798); *krāmas* „šašas, spuogas; nenaudėlis, išdykėlis; vaikagalys“ LKŽ VI 409; plg. dar *gēbenē* (ir *gebēnē* (?), *gebenē*) „pūslė, spuogas, pauškulė, išbėrimas; mažas daiktas, mažybė“ LKŽ III 191. Ryškiausią paralelę minėtai semantinei konfrontacijai sudaro liet. *šašavà* „maži vaikai“ Mielagėnai, kuris, be abejonės, vardažodžio *šāšas* kolektyvinę reikšmę žymi. Tai gražiai rodo lat. *sass*, kuris, be daugelio kitų savo reikšmių, turi ir „ein Kind, ein Jüngling (verächtlich)“ EH II 450 reikšmę, koegzistuojančią su „Schorf auf einer halbverheilten Wunde“. Taigi, schematiškai apibendrinant, galima konstatuoti:

	„šašas“	:	„(išdykęs) vaikas“
<i>krāmas</i>	+		+
<i>šāšas</i>	+		+
la. <i>sass</i>	+		+
<i>šišas</i>	0		+
			(<i>šašavà</i>)
			(<i>šišavà</i>)

Nulio (0) vietoje schemos simetrija reikalauja įrašyti semimą „šašas resp. šašti“, kurią kaip tik ir turi leksema *šišti*.

Vadinasi, čia pateikta medžiaga leidžia liet. *šišavà* „vaikai, jų būrys“ laikyti lietuvių kalbos žodžiu, turinčiu kolektyvinę reikšmę, ir sieti jį su liet. *šišas* „išdykęs vaikas, nenuorama; vaikėzas, piemuo, menkas žmogus, varlys etc.“, *šišti* „šašti“, *šešti* „be priežasties pykti, priekabių ieškoti, krimsti“, *šāšas*, lat. *sass* ir kt.

Labai neaiški lat. *sisis* „Mörder, Räuber etc.; verächtliche Leute; ein kleines Kind“ kilmė. Nėra rimto pamato teigti, kad jis yra pasiskolintas iš estų kalbos, plg. est. *sisś*, *sisśik* „plėšikas, grobikas“, juoba, kad ir šio estų žodžio bei jo suomiškojo atitikmens *sissi*, *sissika* „excursor militaris in silvis, latro, praedo silvestris“ ugrofiniškumas nėra visai tikras: J. Mikkola jų šaltiniu laiko rus. *свицук* „seklys“²⁰. Antra vertus, negalima drąsiai manyti esant jį ir baltiškui, nors kai kuriuos aplinkybės (žr. žemiau) ir kalba už tai. Lat. *sisis* morfologiškai galėtų atliepti liet. *šišis* „šykštuolis“ Alsėdžiai, Žilina (plg. dar *šiše* „šykštuolė“ J I 405), nors jų reikšmė ir nutolusi. Lat. *sisis* savo reikšmę „ein kleines Kind“ ypač suartėja su liet. *šišavà* „vaikai, jų būrys“ ir *šišas* „vaikėzas, piemuo, menkas žmogus, varlys“, ir tai galima laikyti svariu argumentu už jo baltiškumą. Jo reikšmė „Mörder, Räuber; Marodeure“ galėjo atsirasti ir latvių kalbos dirvoje, plg. reikšmes, kurias turi liet. *šašvālka* „nenaudėlis, valkata“ Baisogala, Kuršėnai, Skirsnemunė, Upyna, *šāšvalka* „valkata“ Tverai. Kaip rodo lat. *sass* (= liet. *šāšas*), latvių kalba seniau taip pat galėjo turėti formą su šaknies *e* vokalizmu, greta kurių visai nesunkiai, ypač per intarpines, galėjo atsirasti ir formos su šaknies *i* vokalizmu panašiai, kaip tai atsitiko lietuvių kalboje.

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ ЗАИМСТВОВАНИЯХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

С. КАРАЛЮНАС

Резюме

Приводится новый материал литовского и латышского языков, указывающий на то, что нет достаточного основания лит. *dėkà* „благодарность“, *kūbilas* „чан, кадь, кадка“, *pošnià* „нива, пашня; хлеба, жито и др.“, *šišavà* „ватага (детей)“ считать заимствованиями.

²⁰ J. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und den slavischen Sprachen. I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen, Helsingfors, 1894, p. 167.

ON SOME LITHUANIAN LOANWORDS

S. KARALIŪNAS

Summary

The Lith. words *dėkà* "thank, gratitude", *kùbilas* "vat, tub; tun", *pošnià* "ploughed field; crops, corn etc.", *šišavà* „children“ are commonly considered to be loanwords. As is well known in etymological studies Lithuanian words used to be compared with words in the other IE languages rather than with the facts of the Lithuanian (or other Baltic) language itself. Not always sufficiently taking into consideration the data of the Baltic languages some Lithuanian (and Latvian) words were thought to be loanwords. An attempt is made in this paper to bring to light some Lithuanian (and Latvian) material which shows that there is no basis to consider the words dealt with here as loanwords.